

Necdet TOSUN

ORTA ASYA VE DOĞU TÜRKİSTAN'DA YAZILMIŞ TÜRKÇE MENÂKİBNÂMELER

Менакыбнаме жанры тилдик ерекшелігі жағынан әдебиетшілер, сопылық сарыны жағынан дінтанушылардың, саяси-әлеуметтік тақырыптары бойынша тарихшылардың қызығушылығын тудырған аса бағалы дереккөз болып табылады. Мақалада Орта Азия түрікшесімен жазылған менакыбнамелердің бірқатары таныстырылады.

Жанр менакыбнаме является источником, который вызвал интерес у литераторов в языковых особенностях, у религиоведов с суфийской стороны, у историков с социально-политической стороны.

В статье ведется речь о нескольких менакыбнаме написанных на тюркском языке Средней Азии.

Menâkıbnâmeler dil özellikleri ile edebiyatçıların, dînî-tasavvufî muhtevâsıyla ilâhiyatçıların ve tasavvuf araştırmacılarının, sosyal ve siyasal konuları ile tarihçilerin istifâde ettiği mühim kaynaklardır. İslâmî Türk Edebiyatı sahasında telif ve tercüme çok sayıda menâkıbnâme bulunmaktadır. Menâkıbnâmelerden bazıları bir tek sūfînin hayatı ve menkıbelerini, bazıları ise birçok sūfînin menkıbelerini ele almaktadır. Bu menâkıbnâmelerin tam bir kataloğu henüz hazırlanmış değildir. Orta Asya ve Doğu Türkistan'da kaleme alınan ve henüz birçoğu el yazması halinde bulunan Türkçe menâkıbnâmeler ise ilim dünyasında daha az tanınmaktadır. Bu tebliğde Orta Asya Türkçesi ile yazılmış el yazması veya matbû menâkıbnâmelerden bazıları tanıtılacaktır.

1. Anonim, *Hakîm Ata Risâlesi (Menâkıb-ı Hakîm Ata; Tezkire-i Hakîm Ata)*

Ahmed Yesevî'nin mürîdi Süleyman Hakîm Ata hakkındaki menkıbeler, Çağatay Türkçesi'yle ancak müellifi bilinmeyen bir eserde toplanmıştır. Ne zaman yazıldığı bilinmeyen ve muhtelif yazma nüshaları olan eser, *Hakîm Ata Kitabı* adıyla Kazan'da 1846 ve 1901 yıllarında basılmış, ayrıca K.G. Zaleman tarafından "Legenda Pro Hakim-Ata: Hakîm Ata Risâlesi" adıyla 1898'de bir dergi içinde Arap harfleriyle metin ve Rusça tahlil şeklinde yayımlanmıştır [1, 105-150]. Eser, Önal Kaya tarafından *Tezkire-i Hakîm Ata: Bir Yesevî Dervişinin Menkabevî Hayatı*, Münevver Tekcan tarafından da *Hakîm Ata Kitabı* adıyla neşredilmiştir [2; 3]. *Hakîm Ata Risâlesi*'ndeki üç menkıbe Devin DeWeese tarafından bir makale ile analiz edilmiştir [4, 120-135].

Eserde Hakîm Ata'nın çocukluğu, mânevî eğitimi, irşâd için başka bölgeye gidişi, o bölgedeki faaliyetleri ile hanımı ve çocukları hakkındaki bazı rivâyetler bulunmaktadır. Eserdeki ilk menkıbeye göre, Hoca Ahmed Yesevî ellerinde Kur'an olan bazı çocukların dinî eğitim almak için bir hocaya gittiklerini görmüştü. Çocuklar Kur'anlarını boyunlarına asmış ve aşağı sarkıtmış iken içlerinden bir çocuk saygısından dolayı Kur'an'ı başının üzerinde taşımaktaydı. Bu duruma sevinen Ahmed Yesevî o çocuğa: "Oğlum! Git hocandan izin al, bundan sonra sana Kur'an'ı ben öğreteyim" dedi. Çocuk izin alıp geldi. Dînî ve mânevî ilimleri Yesevî'den öğrendi. Bu çocuğun adı Süleyman'dı.

Bir gün Hızır (a.s) Ahmed Yesevî'ye misâfir oldu. Yesevî talebelerine kıra gidip odun getirmelerini, odunlarla yemek pişireceklerini söyledi. Talebeler odun toplamaya gittiler. Ancak gelirken yolda yağmur yağmaya başladı. Talebelerin ellerindeki odunlar ıslandı. Süleyman ise odunları paltosuna sardığı için onun odunları ıslanmadı. Diğer talebelerin odunları tutuşmadı, sadece Süleyman'ın kuru odunları tutuştu. Hızır (a.s) ona ince düşünceli ve hikmetli bir iş yaptığı için Hakîm lakabını verdi. Bundan sonra o talebe Hakîm Süleyman ya da Hakîm Ata diye anılır oldu.

2. Anonim, *Tezkire-i Sultân Ebû Sa'îd Koçkar Ata*

Ebû Sa'îd Koçkar Ata'nın menkıbelerini ihtivâ eden ve müellifi bilinmeyen bu Türkçe yazma eserin St. Petersburg'da iki yazma nüshası vardır. Eserin C 561 numaradaki yazması 49 varak olup sağlamdır. XVIII veya XIX. asırda istinsah edilmiştir. B 740 numarada kayıtlı olan nüshası ise baştan ve sondan eksik olup 36 varaktır [5, 78-79]. Eserin bir nüshası da Paris'te, Institut de France Kütüphanesi'ndedir (nr. Ms 3355/5). G. Raquette eserden kısaca bahsetmiştir [6, II, 8-9].

Tezkire-i Buğrâ Hânî isimli eserin 39. bâbında anlatılan Abdurrahmân Halebî'nin menkıbeleri ile *Tezkire-i Sultân Ebû Sa'îd Koçkar Ata* isimli bu eserdeki menkıbeler birbirine oldukça benzemektedir. *Tezkire-i Sultân Ebû Sa'îd Koçkar Ata*'daki rivâyetlere göre, hurma yetiştirip satan Ebû Sa'îd isminde bir şahıs vardır. Bir ara yaşadığı şehirde kıtlık olur, hurma fiyatları yükselir, Ebû Sa'îd de bunu fırsat bilip hurmaları yüksek fiyattan satar. Ancak bu hareketi sebebiyle gazab-ı ilâhîye uğrar ve hurma bahçeleri yanar. Akli başından giden Ebû Sa'îd ailesini terk edip başka şehirlerde dolaşmaya başlar. Harîr veya Herat şehrine gelir. Bir üzüm bağı satın alır, üzümden şarap yapıp satmaya ve arkadaşlarıyla içmeye başlar. Bir gün yine üzüm bağına giderken hâtiften bir ses duyar. "Sen Abdurrahman'sın (Rahmân'ın kulusun), Abdüşşeytân (Şeytan'ın kulu) değilsin. Daha ne kadar bu günah

işlerle meşgul olacaksınız” diyen bu sestem etkilenir. Tevbe edip geri dönmek isteyince gâibden tekrar ses duyar: “Arkadaşların senin getireceğin şarabı bekliyor, her zamanki yaptığını yap!” Bağa gidip küpleri doldurur, alıp arkadaşlarına getirir. Arkadaşları içerler, o içmek istemez. Yine gâibden içmesi yönünde ses işitir ve içer. Fakat içtiği şarap değil baldan daha tatlı bir şerbettir. Arkadaşlarına durumu anlatır. Hepsi tevbe ederler ve onu kendilerine rehber ve şeyh olarak seçerler. O önce kabul etmek istemez ama hâtiften gelen sesler ve gördüğü rüyalar üzerine kabul eder.

Bir gün yine bir ses duyar: “Ey Abdurrahman! Sen ve dostların kemâle ermek istiyorsanız, Ebu'l-Ulâ mağarasına gidin” şeklindeki hitap üzerine arkadaşlarıyla birlikte bu mağaraya gider. Orada ibâdet ve riyâzat ile münzevî olarak bir süre kalırlar. Sonra tekrar Herat'a dönerler. Herat'ta müridlerini yetiştirmeye bir süre daha devam eden Ebû Sa'îd hacca gidip geldikten sonra Doğu Türkistan'ın Hoten şehrine gider, orada tekke kurup halkı irşada başlar. Mânevî terbiyecisi Üveys el-Karani'dir. Bir rivâyete göre, Cennet'ten iki koç (koçkar) gelir, Ebû Sa'îd bunları kurban eder, etleri yendikten sonra duâ eder, koçların dirilip uçarak gittiğine inanılır. Bu sebeple Ebû Sa'îd'e Koçkar Ata lakabı verilir. O devirde Hoten'de idareci olan Polad Han ile de görüşen Ebû Sa'îd Koçkar Ata bir süre sonra vefat eder.

3. Anonim, *Tezkire-i Hazret-i Seyyid Âfâk Hocam*

Nakşbendî şeyhi ve Kâşgar idârecisi Hidâyetullah Âfâk Hoca (ö. 1105/1693) ile babası Hoca Yûsuf'un (ö. 1062/1652) hayatını anlatan bir eserdir. Yazarı bilinmeyen ve Uygur Türkçesi ile yazılan bu eserin Hakîm Cân isminde bir müstensih tarafından 1337 (1919) senesinde istinsâh edilmiş bir nüshası İsveç'teki Lund Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (nr. Jarring, Prov. 369, vr. 1a-63b). *Âfâk Hoca Menâkıbtı* adını taşıyan daha geniş bir nüshası da Taşkent'tedir (Biruni Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 3426, 87 varak).

Eserdeki bilgilere göre, Mahdûm-i A'zam lakaplı Nakşbendî şeyhi Ahmed Kâsânî Semerkand yakınlarındaki Dehbîd köyünde vefat edince yerine en büyük oğlu Hoca Kelân lakaplı Muhammed Emîn şeyh oldu. Kâsânî'nin oğulları ve müridleri çoğunlukla ona bağlandılar. Ancak Kâsânî'nin Hoca İshâk isimli oğlu ona bağlanmadı ve ayrı tekke kurdu. Hoca İshâk'ın tekkesine fazla kimse uğramıyordu. Bu duruma kızan Hoca İshâk, ağabeyi Hoca Kelân'ı ziyafet vermek bahânesiyle davet etti, zehirli yemek yedirip ölümüne sebep oldu. Hoca Kelân evine dönünce çocuklarını toplayıp nasihat etti ve burada durmayıp başka bölgeye göç etmelerini

tavsiye etti. Sonra oğullarından Hoca Yûsuf'a hilâfet verdi ve kısa süre sonra vefat etti. Hoca Yûsuf'un ismi Muhammed Yûsuf olup eserde daha ziyâde lakabı olan Mezâr Pâdişâhım diye anılır.

Hoca Yûsuf hacca gitti. Hac dönüşü Doğu Türkistan ve Çin diyarına doğru yola çıktı. Sûcûr ve Sâlâ şehirlerine uğradı, halktan hürmet gördü. Sâlâ'da bir tekke kurdu. Sohbetlerinde genellikle Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin *Mesnevî*'sinden okuyordu. Altı ay orada kaldıktan sonra tekkeye bir mürîdini halife tayin ederek Kâşgar'a doğru yola çıktı. Yârkend yakınlarındaki Kûmûl şehrinde evlendi. Bu evlilikten üç oğulları ve iki kızları dünyaya geldi. Oğulları Hidâyetullah (yani Âfâk Hoca), İnâyetullah ve Velâyetullah, kızları Şâh Begüm ve Mâh Begüm idi.

Hoca Yûsuf rüyasında Hz. Peygamber'i gördü ve Moğolistan tarafında halkı İslâmiyet'e davet etme görevini aldı. Turfan'a gitti, halktan birçoğu Müslüman oldu, bazıları tasavvuf yoluna girip mürîd oldular. Hoca Yûsuf Turfan'da tekke ve mescid kurdu. Hanımı vefat edince Hoca Yûsuf Yârkend'e gitti. Hoca Yusuf bir süre sonra vefat etti. Oğlu Hidâyetullah Yârkent idârecisi Yulbars'tan büyük ilgi gördü. Hidâyetullah, Dehbîd, Sâlâ ve Maçur'a gitti. Bir yıl kaldığı Sâlâ'da halkın çoğu kendisine mürîd oldu. Sohbetlerinde sürekli *Mesnevî* okurdu. Bir yıl sonunda yerine bir halife tayin edip Kâşgar'a gitti. Orada Hânım Pâdişâh isminde bir bayanla evlendi.

Bir ara Kâşgar idârecisi Buba Hân'a kırılan Hidâyetullah Sûcûr şehrine gitti. Oranın halkı da İle şehrinin idârecisi Suktur'a mektup yazıp Hidâyetullah'a yardım etmesini istediler. Suktur İle'de 12.000 asker toplayıp Hidâyetullah'ın emrine gönderdi. Hidâyetullah bu askerlerle birlikte Kâşgar'ı ele geçirdi. Buba Hân kaçıp gitti, âilesi esir düştü. Sonra Hidâyetullah Hoca Yârkend'e gidip oradaki kötü adamları da ortadan kaldırdı ve Kâşgar'a döndü. Kâşgar'da hem idârecilik yaptı hem de şeyhliğe devam etti. *Mesnevî*'nin bir beytini üç gün açıklayıp şerh ederdi.

Eserin (Lund Üniversitesi'ndeki nüshanın) sonunda Hidâyetullah Âfâk Hoca'nın vefat tarihi yanlışlıkla 1005 yazılmış ise de, doğrusu 1105 (1693) olacaktır. Eserin Taşkent nüshasında ise bunlara ek olarak Âfâk Hoca'nın vefâtından sonra çocuklarının faaliyetleri, Hindistan'a gidişler, tekrar Kâşgar'a dönüşleri vs. anlatılır.

4. Anonim, *Tezkire-i Mevlânâ Arşüddîn Velî (Tezkire-i Şeyh Celâleddin Ketekî)*

Orta Asya Türkçesi'yle ve mensûr olarak kaleme alınmış olan *Tezkire-i Mevlânâ Arşüddîn Velî* isimli eserin müellifi bilinmemektedir. Eserin konusu, Buhara'dan Doğu Türkistan'a gelip Ketek bölgesine yerleşen Mevlânâ Celâleddin Ketekî ile oğlu ve halifesi Mevlânâ Arşüddin Velî'nin hayatı ve menkıbeleridir. Bu sebeple *Tezkire-i Mevlânâ Arşüddin Velî*'nin bazı nüshalarında eserin ismi *Tezkire-i Şeyh Celâleddin Ketekî* olarak kayıtlıdır.

Eserdeki bilgilere göre, Hâfızuddin Kebîr Buhârî'nin oğlu (veya neslinden) olan Şeyh Cemâleddin, Moğol istilâsından sonra babasının müridlerinden Şeyh Şihâbeddin ile birlikte Buhara'dan ayrılıp Doğu Türkistan'a gider. Kırkbir şehirden (ya da köyden) oluşan ve Zîver Şâh tarafından yönetilen Ketek (Ketik) bölgesine yerleşir. Ketek'in, Turfan ile Hoten arasında bir yer olduğu söylenir. Oradaki halkı İslâm'a (veya Ehl-i Sünnet yoluna) davet eder. Onbeş kişi hâricinde diğerleri kabul etmezler. Şeyh Cemâleddin'in bedduâsı neticesinde o bölgeye gökten kum yağar. Sonra tefekküre dalan Şeyh Cemâleddin, mânâ âleminde Hz. Peygamber'i görür. Hz. Peygamber ona: "Sende Hak Teâlâ'nın Celâl sıfatı var, senin adın Cemâleddin değil, bundan sonra Celâleddin olsun, der. Ve ilâve eder: Erdevîl'e (Aksu) gidin. Orada bir oğlun olacak. Adını Arşüddin koy. Tuğluk Timur Han sizin sâyenizde Müslüman olacak" der.

Bu müşâhededen sonra Cemâleddin değil, Celâleddin diye anılmaya başlanan Şeyh Celâleddin Ketekî'nin bir oğlu olur. Tuğluk Timur Han ile de dostluk kurar ve onu İslâm'a davet eder. Tuğluk Timur Han akrabalarının tepkisinden çekindiği için biraz süre ister ve tahta oturduktan sonra Müslümanlığı kabul ve ilan edeceğini söyler. Aradan zaman geçer, Tuğluk Timur tahta geçer, ancak Şeyh Celâleddin Ketekî çok yaşlanmıştır. Ölüm döşeğindeyken oğlu Arşüddin'e, Tuğluk Timur'a gidip İslâm'ı tebliğ etmesini söyler. Arşüddin Velî de gidip ona Müslüman olmasını tavsiye eder. Tuğluk Timur Han yanındakilerle birlikte Müslüman olur.

Mevlânâ Arşüddîn Velî'nin ismi bazı kaynaklarda Erşiddîn veya Erşedüddin olarak da geçer. Erşiddin, Arşüddin kelimesinin Uygur lehçesindeki bir telaffuzudur. Arşüddîn Velî, 756 (1355) senesinde Tuğluk Timur Han'ın (748-764/1348-1362) müslüman olmasına vesile olan kişidir. Kabri Doğu Türkistan'da Kuça şehrinde. Babası Celâleddin Ketekî'nin kabri de Aksu'nun Ayköl mevkiindedir [7, 15, 48-49, 312].

Tezkire-i Mevlânâ 'Arşüddîn Velî isimli bu eserin ne zaman yazıldığı bilinmemekle birlikte en eski tarihli nüshalarından biri 1241 (1825) tarihini taşır. Muhtelif yazma nüshaları olan eserin [2, 88-91], biri uzun, biri de kısa

iki versiyonu bulunmaktadır. Her iki versiyonu da Masami Hamada tarafından Japonya'da Arap harfleriyle yayınlanmıştır [8].

5. Mollâ Muhammed Niyâzî, *Dâstân-ı Mansûr*

XIX. yüzyılda Doğu Türkistan'da yaşamış olan Mollâ Muhammed Niyâzî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. *Dâstân-ı Mansûr* isimli manzûm eserinin başında isminin Mollâ Muhammed Niyâzî olduğunu, Kâşgar yakınlarındaki Yengisâr bölgesinin Konasak köyünde yaşadığını ve bu eseri hicrî 1273 (1855) tarihinde kaleme aldığını kaydetmiştir [9, 135, 142].

Dâstân-ı Mansûr, meşhûr sufi Hüseyin b. Mansûr Hallâc'ın (ö. 309/921) hayat hikâyelerini ele almaktadır. Orta Asya Türkçesiyle nazmen kaleme alınmış bir eserdir. Müellif bu eserin mensûr bir hikâye olduğunu, kendisinin bunu Türkçe'ye nazım hâlinde tercüme ettiğini ifade etmiştir [9, 144]. Eser, Yesevî hikmetleri tarzında dörtlükler hâlinde kaleme alınmıştır. Molla Muhammed Niyâzî'nin *Dâstân-ı Mansûr* isimli bu eseri, kendisinden bir asır önce yaşamış olan Türkmen şâiri Nûr Muhammed Andelîb'in *Nesîmî* isimli eseriyle konu yönünden büyük benzerlikler arz etmektedir.

Eserde anlatılan hikâyelerden birinde, Ene'l-Hak diyen Hallâc'ın idam edilip yakıldığı, küllerinin Şeyh Zünnûn tarafından nehre atıldığı, o küllerin köpük olarak su üzerinde dolaştığı, padişahın câriye ve kızlarından oluşan kırk kişilik bir grubun bu köpüklü sudan içerek hâmile kaldığı ve bu kırk kızdan dünyaya gelen çocukların sonraları Kırgız diye adlandırıldığı, bu sebeple Kırgızlar'a hakâretin velîleri kızdıracağı anlatılır [9, 170-179].

Yine bir hikâyeye göre, hâmile kalan kızlardan biri dokuz ay sonra bir çocuk dünyaya getirmişti. Padişah bu durumun duyulmasını istemediği için bebeği bir sandığa koydurdu. Sandık nehre salındı ve akıntıyla sürüklenip gitti. Bağdat'ta bir balıkçı o sandığı nehirde bulup evine götürdü. Hanımının o günlerde yeni bir oğlu dünyaya gelmişti. Sandıktan çıkan bebek ile bir oğulları daha olmuş oldu. Kendi oğullarına Emîr, sandıktan çıkana da Nesîm (ya da Nesîmî) adını verdiler. Emîr ve Nesîm yedi yaşına gelince medreseye gitmeye başladılar. Bir gün hocaları medresedeki kırk öğrenciyi sınamak için onlara birer tavuk ve bıçak verip: Bu tavukları kimsenin görmediği bir yerde kesip getirin, dedi. Hepsisi kesip getirdiler, Nesîm ise tavuğu kesmeden getirdi ve: Allah'ın görmediği yer yok, bu sebeple tavuğu kesemedim, dedi [9, 180-188].

Bu rivâyetlerden anlaşılacağı gibi, eserde anlatılanlar, Hallâc'ın gerçek hayat hikâyesi ile örtüşmeyen bir kısım kurgulardır. *Dâstân-ı*

Mansûr, Memtimin Hudâverdi tarafından Doğu Türkistan'ın Ürümqi şehrinde yayımlanan *Bulak* dergisinde 1980'de Uygur harflerine uyarlanarak neşredilmiştir [9, 135-218].

6. Anonim, *Tezkire-i Heft Muhammedân Pâdişâh (Tezkire-i Çihilten)*

Bu menâkıb kitabı meçhul yazarının çoğunlukla hayâlî kurgularından olur. Eser, güvenilir hadis kaynaklarında bulunmayan bir rivâyetle başlar. Hikâyeye göre, Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma hasta olur. Hz. Peygamber el açıp duâ eder. Cebrâîl gelir ve: Allah Teâlâ sana selam ediyor, hiçbir bıçak kendi sapını kesmez, dördüncü kat semâda kırk velî kişi (çihil ten) vardır, onlardan bazıları gelip duâ etsin, sen de âmin de! der. Hz. Peygamber Cebrâîl'i o velîlere haberci olarak gönderir. O kırk kişiden yedi tanesi yeryüzüne inip Medîne'ye gelirler. Fâtıma'ya duâ ederler, duâları kabul edilir, Fâtıma iyileşir, belâlar ortadan kalkar. Bunun üzerine o yedi kişi dördüncü semâdaki yerlerine dönmek isterler. Ancak Hz. Peygamber onlara: Allah Teâlâ sizin yerinize başka yedi kişiyi yerleştirdi, siz yeryüzünde kalıp hasta ve dertlilere duâ edeceksiniz, der. Onlar da yeryüzünde kalırlar.

Hz. Ali'nin halifeliği zamanında bu yedi kişi gelip başka bir şehirde yerleşmek için ondan izin isterler. Ali de onlara Hz. Peygamber'in mezarına gidip ondan izin istemelerini tavsiye eder. Bu yedi kişi Ravza-i Mutahhara'da duâ ederler. Hz. Peygamber mânen onlara görünür ve bir asâ vererek: Bu asâ nerede yeşerirse oraya yerleşin, der. Asâyı alıp yola çıkarlar. Yeryüzünde dolaşırlar, hastalara ve dertlilere duâ ederler, şifâ verirler. Doğu Türkistan'daki Yârkend şehrine geldiklerinde asâ yeşerir. Onlar da bu şehirde ikâmete karar verirler. Ancak o bölge halkı o dönemde henüz Müslüman olmadıkları için bunlara "Heft Muhammedân" yani yedi Müslüman adını verirler. Halk onlara fazla yakınlık göstermez. Bu yedi Müslüman vefat edince Yârkend'de defnedilirler. Zamanla halk onları unuttur. Derken Buhara'dan Şâh Tâlib Sermest isminde meczûb bir sûfî kırk müridiyle Yârkend'e gelir ve hacdan sonra Medîne'de Hz. Peygamber'in mânen kendisine görüldüğünü ve bu yedi müslümanın hikâyesini anlattığını söyler. Onların toprak altında kalmış ve belirsizleşmiş olan mezarlarına mezar taşı diker, türbe hâline getirir, yanına bir tekke kurar. Halktan bazıları da sohbet dinlemeye gelir, derviş olur.

Yazarı bilinmeyen bu mensûr eser *Tezkire-i Çihil Ten* ya da *Tezkire-i Heft Muhammedân* olarak bilinmekte olup yazma bir nüshası İsveç'in Lund Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (nr. Jarring, Prov. 13, vr. 1a-10a).

Öte yandan, aynı eserin manzum bir versiyonu da vardır. Muhammed Sıddık Zelîlî'nin 1734'te yazdığı bu manzûm eser *Tezkire-i Çilten* (*Tezkire-i Çihilten*) ismini taşımakta olup aynı müellifin diğer manzum eserleriyle birlikte İmin Tursun tarafından *Zelfî Dîvânı* adıyla Beijing'de (Pekin) yayımlanmıştır [10].

Sonuç:

Orta Asya Türkçesi ile yazılmış olan menâkıbnâmelerden bazıları tarihte yaşamış ve velî olarak kabul edilmiş bir kısım şahısların gerçeğe oldukça yakın hayat hikâyeleri iken, diğer bazı menâkıbnâmeler yazarının hayal gücü ile şekillenip kurgulanmış eserlerdir. Bunlardan gerçek ve gerçeğe yakın menâkıbnâmeler Orta Asya'nın tarih, kültür ve dînî-tasavvufî hayatı hakkında araştırma yapanlar için oldukça önemli kaynaklardır. Padişahı ve onun faaliyetlerini merkeze alan resmî tarih kitaplarında hiçbir zaman bulunamayacak bazı bilgiler, sarayın değil halkın gerçek tarihine, köy ve kasabalardaki hayat tarzına, örf ve âdetlere ışık tutacak mühim anekdotlar bu tür menâkıbnâmelerde bulunabilmektedir.

Yazarın hayal gücünü kattığı kurgulanmış menâkıbnâmelere gelince, bunlar tarih kaynağı olarak rahatça kullanılamasa bile, asırlarca önce sinema ve tiyatronun bulunmadığı dönemlerde halkın heyecan duyarak okuduğu, dinlediği eserler ve hikâyeler olarak algılanmalıdır. Öte yandan bu eserlerin dil özellikleri Orta Asya ve Doğu Türkistan'ın geniş bir sahasında konuşulan Türkçe'nin lehçeleri hakkında fikir vereceği için Türk dili üzerine linguistik çalışma yapanlara önemli malzemeler sunmaktadır. Bu tebliğde ele alınan menâkıbnâmelerin bazıları bu şekilde yazarı tarafından hayal gücü ile zenginleştirilmiştir. Menâkıbnâmelere konu olan şahıs tarihte gerçekten yaşamış olabilir, ancak hayatı hakkında yeterli tarihî bilgi bulunmayan bu şahıslar hakkında halk muhayyilesi ile efsânevî hikâyeler üretilmiş ve bu rivâyetler zamanla kaleme alınıp bu tür yarı gerçek yarı hayâlî tezkireler meydana gelmiş olmalıdır.

Burada tanıtılan eserlerden henüz yayınlanmamış olanların ilmî usullerle neşirlerinin yapılması Orta Asya Türkçesi üzerine araştırma yapanlar ile Orta Asya tasavvuf kültürüne ilgi duyanlar için önemli bir hizmet olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

1. Zaleman, Karl G. "Legenda Pro Hakim-Ata: Hakîm Ata Risâlesi". Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg (İzvestiya İmperatorskoy Akademii Nauk) IX (2): 105-150. 1898.

2. Tekcan, Münevver. *Hakim Ata Kitabı*. İstanbul: Beşir Kitabevi. 2007.
3. Kaya, Önal. *Tezkire-i Hakîm Ata: Bir Yesevî Dervişinin Menkabevî Hayatı*. Ankara: Köksav Yayınları. 2007.
4. DeWeese, Devin. "Three Tales from the Central Asian Book of Hakîm Ata". *Tales of God's Friends: Islamic Hagiography in Translation* (ed. John Renard). Berkeley: University of California Press. 2009.
5. Muginov, A. M. *Opisanie Uygurskih Rukopisey İnstitutu Narodov Azii*. Moskova. 1962.
6. Raquette, G. (1940). "Collection of Manuscripts from Eastern Turkestan. An Account of the Contents", Carl Gustaf Mannerheim, *Across Asia from West to East in 1906-1908*, Helsinki 1940 içinde.
7. Sayrâmî, Mollâ Mûsâ. *Târîh-i Emniyye*. Kazan. 1905.
8. Hamada, Masami (2007). *Hagiographies du Turkestan Oriental. Textes çağatay édités, traduits en japonais et annotés avec une introduction analytique et historique*. Kyoto: Graduate Schools of Letters - Kyoto University.
9. Hudâverdi, Memtimin (1980). "Mollâ Mehemmet Niyâzî: Dâstân-ı Mansûr". *Bulak: Uygur Klassik Edebiyatı Mecmuası*, sy. 2: 135-218.
10. Zelîfî, Muhammed Sıddîk (1985). *Zelîfî Dîvânı* (nşr. İmin Tursun). Beijing: Milletler Neşriyatı.

REZUME

N.TOSUN (Stambul)

MENAKIBNAME GENRE IN THE MIDDLE ASIA AND EAST TURKISTAN

Hagiographies are sources which are benefitted mostly by researchers of Sufism, literature and history. There are many hagiographies authered or translated into Turkish in the field of Turkish Islamic literature. Some hagiographies illuminate a single Sufi and the others deal with a group of Sufis. A detailed catalogue of such hagiographies were not prepared yet. In particular, those hagiographies which were produced in Central Asia and Eastern Turkistan are not well known in the field of academic studies. This paper will endeavour to introduce some of the important hagiographies of Central Asia and Eastern Turkistan.